
FEJEZETEK KÖZÉP-, KELET- ÉS DÉLKELET- EURÓPA TÖRTÉNETÉBŐL

Az új hidegháború – Putyin Oroszországa és a Nyugatra néző fenyegetés

2009 márciusában második, átdolgozott kiadását érte meg *Edward Lucas* könyve, amely több dimenzióban vizsgálja a XXI. század elejének Oroszországát. A *Wall Street Journal* szerint az év legjobb könyvének sikere nem véletlen, hiszen valóban jól megírt, igényes könyvet vehet kezébe az olvasó.

A viszonylag fiatal – 47 éves – újságíró a híres brit filozófus, John Lucas fia. Közgazdaságtant tanult a London School of Economics-ben, 1986 óta az *Economist* (londoni székhelyű gazdasági és politikai hetilap) kelet-európai tudósítója. Kezdetben Berlinben dolgozott, majd 1998 és 2002 között a hetilap moszkvai irodáját vezette. Jelenleg a balti államokról, Keletközép-Európáról, illetve a balkáni országokról ír elemző cikkeket. Korábban a BBC-nek és az Independentnek is tudósított, 2006-tól a már említett *Economist* folyóirat nemzetközi főszerkesztője. Lucas öt nyelven beszél magas szinten (német, orosz, lengyel, cseh, litván), ami nem sok angolszász szakértőre jellemző.

A 2009-es kiadás a híres brit történész, *Norman Davies* előszavával jelent meg, ami egyértelműen a szakmai színvonalat hívatott emelni. Davies hangsúlyozza, hogy a 2008. augusztusi orosz–grúz háború váratlanul érte a nyugati vezetőket, s Moszkva reakciója láttán sokan új hidegháborúról kezdtek beszélni. Az orosz vezetést provokálta a NATO folyamatos keleti terjeszkedése, a Kreml csak saját polgárait próbálta megvédeni, az igazi agresszor és konfliktuskereső pedig a grúz elnök, Mihail Szaakasvili volt. A brit történész párhuzamot lát az 1999-es koszovói eseményekkel. Akkor a NATO bombázta Oroszország »barátját«, hogy megtörje a szerb szeparatistákat Koszovóban, 2008 augusztusában pedig az orosz csapatok vonultak be Grúziába (amely egyre közelebb került a NATO tagsághoz), hogy megállítsák a Dél-Oszétiába vonuló grúz katonákat. Mindezek ellenére azt is kiemeli Davies, hogy nem szabad túlzásokba sem esni, a putyini Oroszországot a sztálini Szovjetunióhoz hasonlítani. Ehhez azonban azt is hozzáteszi, hogy „két dolog nem igazán változott. Az egyik az orosz államiség alapvetően

ragadozó hajlama, amely mindig jobban preferálta az idegen országok szorongatását, mint a türelmes építómunkát otthon. A másik pedig a sok nyugati vezetőre jellemző naivság, s a képzelőerő hiánya” (XII. o.).

A szerző az új kiadáshoz írt előszavában a belpolitikai rendszer sajátosságait taglalva arra utal, hogy hány ellenzéki tevékenységért letartoztatott vagy száműzött személy volt Putyin elnöksége idején. (pl. Roman Nyikolajcsik, Oleg Panfuov és Oleg Korlovszkij). Történelmi analógiára hivatkozva, Lucas szerint a hatalom azt sugallja, hogy a Bizánci Birodalom szolgált modellül a jelenlegi Oroszország számára, mely mind keletről, mind nyugatról be volt kerítve. (Keleti irányból az Oszmán Birodalom, míg nyugatról a keresztény Európa által.) A XXI. század Oroszországát kelet felől az iszlám fundamentalizmus fenyegeti, míg nyugati irányból a NATO egyre intenzívebb keleti terjeszkedése veszélyezteti. A sokat emlegetett orosz energiafegyver kapcsán pedig – nagyon helyesen – azt emeli ki, hogy valóban él ezzel a Kreml, ám a folyamatos ellátás biztosítása neki is fontos.

Az előszó végén megemlíti friss fejleményként a Putyin–Medvegyev hatalomváltást is. Az új elnök kapcsán főleg az Európai Unióban az a vélemény alakult ki, hogy ő az eddigi legliberálisabb és legmodernebb vezető a legújabb kori Oroszország történetében. Ez olyan érvekkel támasztható alá, hogy nincs KGB-s múltja, illetve Oroszország „legeurópaibb” városában, Szentpéterváron dolgozott ügyvédként. A teljes képhez azonban az is hozzátartozik, hogy Putyin maradt az „erős ember”. Erre azt a példát említhetjük, hogy amikor a grúz háború idején nyugati politikusok érkeztek Oroszországba, minden esetben a korábbi elnök volt az aktív tárgyaló fél, míg Medvegyev ült csendben és jegyzetelt.

A bevezetés a Politikovszkaja gyilkosság jelentőségével kezdődik, amiből azt a – kissé sarkított – következtetést vonja le Lucas, hogy aki bírálja a putyini rendszert, így végzi. „Húsz évvel Gorbacsov után, úgy tűnik; hogy az orosz vezetés mind otthon, mind külföldön a szovjet időszak viselkedési normáit követi, semmibe véve a nyugati értékeket” (2. o.). Ám a keményen bíráló vélemény után a szerző tárgyilagosságára is fény derül: „Mit szólna az Egyesült Államok, ha a történelem úgy alakul, hogy a Szovjetunió nyeri a hidegháborút, s meggyőzi például New Englandet, hogy deklarálja függetlenségét, s csatlakozzon a Varsói Szerződéshez? Nagyjából ez történt-történik most az Orosz Föderációval is, amely szuperhatalomból egy gyenge állammá vált kevesebb, mint két év alatt” (4. o.) Ezzel a feltételezéssel nagyjából egyet érthetünk. Azonban egyrésztől történelmietlen az érvelés, másrészt pedig senkinek nem kellett győzködni a korábban szovjet befolyás alatt lévő államok vezetőit a NATO-hoz való csatlakozásról.

Már a könyv elején kiderül, hogy Lucas milyen értelemben használja az „új hidegháború” kifejezést: „Igaz, hogy a katonai manőverek emlékeztethetnek a régi hidegháborús konfrontációra, de az igazi fenyegetés teljesen más. Oroszország túl szegény és gyenge, hogy többet tegyen bizonyos erőfitogtatásnál. A nukleáris arzenál és a fegyveres erők inkább csak pszichológiai háttér-faktor, mint valós fenyegetés. Ahelyett hogy robbanótöltetekkel, nehézfegyverzettel, s dúsított urániummal fenyegetnének, az új hidegháború inkább pénzről, természetes erőforrásokról, diplomáciáról, s propagandáról szól.” (10. o.)

Az ideológiai hidegháborút is máshogy kell elképzelnünk, mint a „régii hidegháború” esetében. A szovjet rendszer összeomlása után a törvénytelen orosz nacionalizmus áll szemben a jog által vezérelt nyugati multilaterálizmussal. Ez a kérdés nagy hangsúlyt kap a szerzőnél. Véleménye szerint mindkét esetben beszélhetünk valamiféle jogállamiságról, de nagy különbség, hogy Nyugaton ez határozza meg a mindennapi életet, míg Oroszországban ez eszköz a hatalom kezében.

Az első fejezet Vlagyimir Putyin hatalomra jutását mutatja be. Röviden ismerteti a volt elnök pályafutását a drezdai KGB szolgálatól a szentpétervári polgármester (Anatolij Szobcsak) mellett eltöltött időkön át egészen Moszkvába kerüléséig. Jelcin elnök 1999. augusztus 9-én nevezi ki miniszterelnökké (alig egy év alatt ő az ötödik), de Putyin ekkor még jelentéktelen figurának tűnik. Lucas szerint fontos tényező volt hatalmának megszilárdításában a terrorizmus ellen indított második csecsen háború, sőt, az is elképzelhető, hogy a csecseneknek tulajdonított merényletek belső akciók voltak, hogy az új miniszterelnököt a megfelelő vezető színében tüntessék fel.

A putyini rendszer megítélésének szempontjából fontos azokat a kontrasztokat számba venni, amelyek a Szovjetunió és a jelicini Oroszország között, valamint a jelicini és putyini időszak között fenn álltak. A jelicini Oroszország helyzete – főleg gazdasági szempontból – még a késői szovjet időszakhoz képest is visszaesést jelentett (elég az 1998. októberi gazdasági összeomlásra utalni). A jelicini rendszer átmeneti berendezkedésére, gazdasági nehézségeire utalva idézi Lucas azt a korabeli orosz mondást, hogy „minden, amit a kommunizmusról mondtak, hazugság volt, de minden, amit a kapitalizmusról, az igaz” (32. o.). A Jelcin elnök fémjelzte politikának három fontos jelszava volt: a szólásszabadság, a barátság a Nyugattal, illetve a kommunizmus háttérbe szorítása. A putyini rendszer teljes szakítást jelentett a jelicini időkkkel mind ideológiai, mind gazdasági szempontból, s inkább valamiféle visszafordulás volt jellemző a szovjet, de még inkább a cári birodalmi retorikához. (Ezt persze nagymértékben segítette a 2000-es évek elejétől prosperáló gazdaság.)

A Putyin a hatalomban (az új rendszer vesztesei és győztesei) című fejezet azzal indul, hogy ugyanúgy, mint a szovjet, vagy a jelicini rendszernek, a putyini időszaknak is megvannak a győztesei és vesztesei. A Putyin-rendszer főbb győztesei az elnök korábbi környezetéből kerültek ki. A legjobb példák erre a következő személyek: Szergej Ivanov, korábbi KGB-s, aki miniszterelnök-helyettes lett. Igor Szeccsin a kilencvenes évek első felében az elnök mellett dolgozott Szentpéterváron, most a Rosznyeft elnöke. Szergej Nariskin szintén a KGB-ben szolgált, később, a pétervári időszakban is Putyin munkatársa, miniszterelnök-helyettes lett. Ebbe a sorba illeszthető Viktor Ivanov is, aki KGB-s veterán, jelenleg pedig az Aeroflot élén áll. Végül pedig megemlíthető Vlagyimir Jakunyin, aki jelenleg az orosz állami vasutat vezeti, korábban diplomata volt, de a KGB-ben is eltöltött egy időszakot. Egy átfogóbb példát nézve pedig azt állapíthatjuk meg, hogy a Gazprom menedzsmenitének 1/4-e is ex-KGB-sekből áll.

Lucas arra is keresi a választ (és talán meg is találja), hogy mi Vlagyimir Putyin népszerűségének legfőbb oka: „Minden egyéb szabadságot ért támadás ellenére, ő biztosította azt az egyet, amellyel az 'új oroszok' leginkább törődnek. Jobban, mint azelőtt bármikor, az oroszok megszervezhetik saját életüket: tudnak félretenni, tanulhatnak, utazhatnak, úgy nevelhetik gyerekeiket, ahogy akarják; megvehetnek bármit, olvashatnak majdnem mindent, amit akarnak, élhetnek tetszésüknek megfelelő szexuális életet. Habár korlátozott szabadsággal választhatják meg képviselőiket, illetve korlátozottan szervezkedhetnek, hogy hatást gyakoroljanak a kormányra, vagy megváltoztassák politikai berendezkedésüket, az oroszok soha történelmük során nem éltek még ennyire jól és szabadon” (42. o.). Ezt az állítást többek közt olyan statisztikai adatokkal támaszthatjuk alá, hogy a szovjet időszakban a 18 éven felüliek 1/3-a ment egyetemre, míg ez az arány mostanra 80 százalékra emelkedett.

Fontos kiemelni azt is, hogy a növekvő életszínvonal ígérete már a Gorbacsov- és a Jelcin-érában is megjelent, de sok orosz számára csak Putyin elnökségének ideje alatt vált valósággá.

A rendszer veszteségeinek egyértelműen a maffiát, illetve a bizonytalan forrásokból meggazdagodott oligarchákat tekinthetjük (Pl. Guszinszkij, Be-rezovszkij, Hodorkovszkij). Ehhez tartozik az is, hogy az elnök 2004-re kiterjesztette teljes befolyását az üzleti- és a médiaéletre, megteremtve az állam felügyeletét a legjövődélmezőbb üzletágak felett.

A harmadik fejezetben továbbra is Putyin népszerűségéről esik szó. Korábban egyetlen orosz politikus sem volt egyfolytában ennyire népszerű. Az elnök nem csak a politikai közéletben, hanem a nők körében is nagy ked-

vencnek számít, mint férfiideál, amiről még egy dal is született: „Akarok egy férfit, aki nem iszik, nem dohányzik és nem ver meg. Akarok egy férfit, aki olyan, mint Putyin” (57. o.).

Ezek után azonban előkerülnek a rendszer árnyoldalai is. A szerző beszámol egy-két esetről, amelyekben ellenzékiekkel bántak el különböző módon. Ezek általában börtönt, vagy pszichiátriai kezelést jelentettek (pl. Albert Imendajev, Larissza Arap). Ennek kapcsán fontos megemlíteni, hogy a moszkvai Helsinki Csoport szerint, amely Oroszország legismertebb emberi jogi szervezete: „minden készen áll, hogy visszatérjenek a szovjet típusú, büntető pszichiátriai kezelésekhöz” (60. o.).

A belpolitikai rendszer jellegének alakulásában fontos állomás volt 2006. július 8-a, amikor a Duma elfogadta az extrémizmusról szóló törvényt, ennek alapján szinte bárki felelősségre vonható és letartóztatható. Ehhez szorosan kapcsolódik az is, hogy a 2001-es törvénymódosítás szerint szinte lehetetlen megfelelő pártot alapítani, hiszen jelentősen változtak a feltételek. 10 ezer helyett már 50 ezer tag szükséges, illetve a parlamenti bejutás küszöbét is 5-ről 7 százalékra emelték.

A Miért a pénz Oroszország legnagyobb erőssége, s a mi legnagyobb gyengeségünk? című rész az ország gazdasági állapotát részletezi. Oroszország hatszor gazdagabb lett 1999 és 2008 között, ezzel a 22. legnagyobb gazdaság a világon. Jelcin elnök utolsó évében az orosz társadalom 1/3-a élt alacsony életszínvonalon, ez mára a lakosság 1/6-a. Az átlagos havi bér az 1999-es 65 USD-ről 2008-ra 540 USD-re emelkedett. Az ország aranyváltata tartaléka 2008 nyarán megközelítette a 600 milliárd USD-t. Ezek az adatok önmagukban valóban imponálóak, de a gazdaság szerkezete lényeges hiányosságokról árulkodik. A legfontosabb az, hogy a legnagyobb gazdasági szereplőknél az állami tulajdon a meghatározó, s ezek a vállalatok növekedésben vannak. Ezt jól érzékelteti az az adat, hogy 2000-ben 1200 gyár állította elő az orosz GDP 80 százalékát, míg ugyanezt az arányt 2008-ban már csak 500 vállalat. De ehhez kapcsolódik az is, hogy az Egyesült Államok GDP-jének 60 százalékát kis- és középvállalkozások állítják elő (Japánban ez 74%), Oroszországban ugyanez az arány csak 17%.

Az Új cárizmus című ötödik fejezet a putyini Oroszország ideológiai háttérét mutatja be. A Negyedik Oroszország leginkább a cári birodalomban találta meg előképét, de az orosz Panteon a Romanovoktól Andrej Szaharovon és Jurij Gagarinon át egészen Leninig ér. Összehasonlításképpen a szerző arra hivatkozik, hogy minden nagyobb nemzet szembe tudott nézni múltbéli hibáival, s akár elnézést is tudott kérni érte. Ezzel összevetve Putyin azon 2005-ös beszédét idézi, amikor az elnök azt állította, hogy „a

Szovjetunió összeomlása volt a XX. század legnagyobb geopolitikai katasztrófája”. Szorosan összefügg ezzel az elnök sajátos múltértékelése is. Putyin 2007-ben így nyilatkozott: „Problémás oldalak léteznek a mi országunk történelmének lapjain is, de kevesebb, mint néhány másikéban, s azok sem olyan borzasztóak; mint a többiekéi” (109. o.).

Lucas véleménye az, hogy a Kreml két legfontosabb ideológiai fegyvere a patriotizmus és a történelmi revizionizmus, ami az orosz hatalmi-ideológiai vákuum miatt alakult ki. A harmadik elem a xenofóbia, amit Julia Sevcova szociológusra hivatkozva, úgy értelmezhetünk, hogy a „Nyugat-ellenesség az új nemzeti idea” (117. o.) Nagyban árnyalja azonban ezt a képet az a megállapítás, hogy „minden nyugatellenesség ellenére, ami az orosz elit köreiből meghatározó, nem lehet észrevenni az igazi konfrontáció jeleit. [. . .] Eddig legalábbis a nyugatellenességnek elég vegyes a hatása. Közvélemény-kutatásokra hivatkozva, 2007-ben az oroszok 70 százaléka gondolta partnernek Európát..., s 73% gondolja úgy, hogy országuknak kölcsönös jó kapcsolatokat kell kialakítania a Nyugattal. [. . .] A nyugatellenesség tehát egyelőre a politikai vezetés eszköze, hogy megtartsa a hatalmat”. (117–118. o.)

A könyv hatodik fejezete az orosz külpolitika alakulására, s Oroszország nemzetközi kapcsolatokban betöltött helyére helyezi a hangsúlyt. Lucas sorra veszi a különböző régiók (Közép-Ázsia, Európa stb.) államait, s azok kapcsolatait Moszkvával. A lehangsúlyosabb, s leginkább részletezett rész természetesen az orosz–grúz kapcsolat. Konkrét eseményekre támaszkodva ismerhetjük meg a 2008 augusztusában lezajlott háború előzményeit, melyek alapján felfedezhetjük a szerző viszonylagos elfogultságát. Fontos azonban megjegyezni, hogy ez nem oroszellenesség.

„Szaakasvili célja, hogy Grúziát lehorgonyoztassa az euroatlanti gazdasági és biztonsági struktúrában, amelyek más országokban olyan jól működnek. Ez egy erős ideológiai kihívás Oroszországnak. Az ex-szovjet országok léte, melyek hasonló történelmi és kulturális háttér ellenére átveszik a fejlődésnek egy eltérő modelljét, egy kínos kérdést vet fel: ha Grúzia képes alkalmazkodni, s tiszta állami bürokráciát teremteni, Oroszország miért nem? Ha Ukrajnában a plurális média életképesen működhet, Oroszországban miért nem?” (141. o.)

Fontos hangsúlyeltolódást jelent az orosz külpolitikában, hogy a határon túl élő oroszok Putyin elnökségének idején egyre fontosabbak lettek. Ennek érzékeltetésére elég csak annyit megemlíteni, hogy a 2000 áprilisában elfogadott katonai doktrína szerint a határokon túl élő orosz nemzetiségű lakosok elleni diszkrimináció katonai fenyegetést jelent Oroszországra nézve.

A putyini Oroszország kapcsán természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni az energiapolitikát. A Fenyegetés és valóság alcímet viselő hetedik fejezetben főleg azt sugalló érvek hangzanak el, hogy a kialakult helyzetért az Európai Unió országai is felelősek, amelyeknek még mindig nincs közös energiapolitikájuk, és Moszkvával csak külön-külön egyezkedve oldják meg gázellátásukat. A 2012-es átadásra tervezett Nabucco-projekt kapcsán pedig rengeteg a bizonytalanság. Ez a vezeték kb. 30 milliárd m³ földgázt juttatna az EU-ba Irakból, Iránból, Azerbajdzsánból, s Közép-Ázsiából. Ez a mennyiség azonban csak az egytized részét fedezné az európai szükségleteknek, tehát végső megoldást nem igazán jelenthet. Nem is beszélve arról, hogy a forrásként megjelölt térség politikai stabilitás tekintetében finoman fogalmazva is eléggé problémás. Emellett Putyin elnök mindent megtett, hogy kihúzza a talajt a Nabucco-vezeték megvalósítása alól (2007 májusában a kazah és a türkmén vezetőkkel kötött olyan megállapodást, hogy a két ország gáztermelését Oroszországon keresztül juttatja Európába). Mindezek mellett azonban egy sikeres projektnek több fontos hatása is lehetne Moszkvára nézve. „Ezek közül a legfontosabb, hogy egyértelművé tenné a Kreml számára: Európa nagyon komolyan gondolja energiabiztonságának mielőbbi megoldását” (176. o.).

Az utolsó két fejezet az orosz katonai potenciál alakulásával, illetve ennek várható hatásaival foglalkozik. Oroszország katonailag még mindig az egyik legjelentősebb államnak mondható. Ez valószínűleg a közeljövőben nem is igen fog változni, hiszen a vezetés tervei szerint 2015-ig 190 milliárd rubelt terveznek katonai kiadásokra fordítani. Ez hatalmas összeg, de az Egyesült Államok még így is kb. 25-ször ennyit költ fegyverkezésre. Oroszország emellett jelentős fegyvereladónak is számít, Putyin elnök egyik első intézkedése volt, hogy egy erős, állami kézben lévő fegyverexportőr céget alapítson (Dozoboronyexport). Azóta 70 százalékkal emelkedett az orosz fegyvereladás, amivel az USA után a második legjelentősebb exportőr lett. Ez azonban megtévesztő lehet. Egyáltalán nem azért ilyen kelendőek az orosz fegyverek, mert magas technológiát képviselnek, hanem egyszerűen olcsók (erre egyébként a vásárló országok köre is utal, pl. Venezuela, Irán, Kína). Mindent összevetve azt mondhatjuk, hogy bizonyos jelek ellenére Oroszország katonailag nem jelenthet komoly veszélyt az Egyesült Államokra, vagy Európára. De Lucas arra is figyelmeztet, hogy ha a jövőben Oroszország még gazdagabb lesz, esetleg a politikai berendezkedés még autoriterebb irányba halad, akkor valódi fenyegetéssé válhat. Ebből tehát az a következtetés adódik, hogy a Nyugatnak addig kell megnyernie az „új hidegháborút” (természetesen főleg diplomáciai eszközökkel), amíg képes erre.

Edward Lucas könyve mindenképp hiánypótló. Bár az elmúlt évtizedben megnőtt az érdeklődés a putyini Oroszország felemelkedése iránt, azonban sok munkán érezhető volt az ellenszenv és az elfogultság. Erre a könyvre inkább az objektivitás jellemző. Ez valószínűleg abból adódik, hogy a szerző testközelből tapasztalhatta meg az ezredfordulós orosz valóságot, míg sokan mások távolról szemlélve fogalmazzák meg elmarasztaló véleményét. A könyv olvasása során többször kiderült, hogy Lucas nem csak a közelmúlt és napjaink eseményeiben jártas, hanem mély történelmi ismeretekkel rendelkezik, mind Oroszország, mind Kelet-Közép-Európa és a Balti térség viszonylatában is. Ez is nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy egy végig érdekfeszítő, jól megírt, rengeteg adatot, s érdekességet tartalmazó, tematikájában is jól felépített mű szülessen. Az összesen 386 – több esetben terjedelmes – végjegyzettel ellátott könyv tehát nemcsak a téma iránt érdeklődőknek kitűnő olvasmány, hanem tudományos szempontból is megállja a helyét.

Edward Lucas: *The New Cold War – Putin’s Russia and the Threat to the West* (Az új hidegháború – Putyin Oroszországa és a Nyugatra néző fenyegetés). New York, Palgrave Macmillan, 2009. ISBN: 978-0-230-61434-5 (második, átdolgozott kiadás) (262 o.)

Lengyel Gábor